

Popularne publikacije zdravstveno- -prosvjetnog sadržaja u izdanju Škole narodnog zdravlja od 1927. do 1941. godine

*Sušica, pijanstvo i spolne bolesti! Strašna troperka!
Narodu u kojemu ona raste ne cvatu ruže!
Posušit će mu granje, ispiti dušu, otrovati mu krv!*
(Haslinger 1924: 100)

Martina Čuljak

Knjižnica »Andrija Štampar«, Škola narodnog zdravlja »Andrija Štampar«
Sveučilište u Zagrebu, Medicinski fakultet *
mculjak@snz.hr

SAŽETAK: Rad donosi pregled popularnih zdravstveno-prosvjetnih publikacija koje je Škola narodnog zdravlja objavljivala od 1927. do 1941. godine. Cilj je rada analizirati knjige i brošure namijenjene široj publici te prikazati njihova bibliografska obilježja, tematsku strukturu i načine prenošenja zdravstveno-prosvjetnih poruka čitateljima. Istraživanje se temelji na analizi publikacija pohranjenih u fondu Knjižnice »Andrija Štampar«, relevantnoj literaturi i kontekstualizaciji razvoja zdravstvenoga prosvjeđivanja u Hrvatskoj. U radu se prikazuje razvoj zdravstveno-prosvjetnoga djelovanja od ranijih pojedinačnih inicijativa do sustavno organiziranoga modela koji se razvija u okviru Škole narodnog zdravlja. Analiziraju se publikacije posvećene higijeni, tuberkulozi, spolnim bolestima, malariji i drugim javnozdravstvenim temama, uz poseban naglasak na prilagodbu sadržaja širokom i često slabije obrazovanom čitateljstvu, dok je izdavanjem triju kuharica poseban naglasak stavljen na zdravu prehranu. U nastojanju da potaknu usvajanje poželjnih zdravstvenih i higijenskih navika, autori su primjenjivali različite pristupe – od jednostavnoga izlaganja suvremenih znanstvenih spoznaja uz strpljivo i argumentirano uvjeravanje – sve do strožega pristupa i načina obraćanja čitateljima. Većina publikacija objavljena je u razdoblju 1930–39., autori ili urednici većine izdanja bili su liječnici te su gotovo sve analizirane publikacije, s izuzetkom njih triju, bile ilustrirane, što je njihove preporuke činilo pristupačnijima. Nastoji se prikazati da su publikacije Škole narodnog zdravlja predstavljale svjedočanstvo sustavnoga i promišljenoga pristupa zdravstvenom prosvjeđivanju, kao i to da su predstavljale značajan instrument modernizacije zdravstvene kulture te dragocjen segment preventivne medicine i javnozdravstvene propagande u međuratnoj Hrvatskoj.

KLjučne riječi: Škola narodnog zdravlja »Andrija Štampar«; zdravstveno prosvjeđivanje; popularne publikacije; međuratno razdoblje

 <https://orcid.org/0000-0002-4669-9131> [Martina Čuljak]

* <https://ror.org/00mv6sv71> [Sveučilište u Zagrebu]

1. Uvod

Počeci zdravstvenoga prosvjećivanja kao sustavnoga prenošenja znanja o očuvanju zdravlja, higijene i prevencije bolesti javljaju se u drugoj polovici XVIII. stoljeća, kada države potiču takve aktivnosti s ciljem stvaranja zdrava stanovništva sposobnoga za rad i vojnu službu. U ta se javnozdravstvena nastojanja uključuje i Habsburška Monarhija, u sastavu koje se tada nalazila Hrvatska. Na području Hrvatske posebno se istaknuo liječnik Jean Baptiste Lalangue, čiji je zdravstveno-prosvjetiteljski rad ostavio značajan trag. Njegove publikacije iz područja higijene, epidemiologije, primaljstva i prehrane, među kojima su se neke izravno bavile problemima hrvatskoga sela, zbog svoje aktualnosti nailazile su na dobar prijem kod čitateljstva. Osim što je objavio knjige, Lalangue je poticao i angažman medicinski obrazovanih pojedinaca u širenju novih zdravstvenih spoznaja (Fatović-Ferenčić 2016). U XIX. stoljeću kao autori važnih zdravstveno-prosvjetnih djela na području Hrvatske ističu se učitelj, pedagog i književnik Davorin Trstenjak te liječnik Antun Lobmayer, predstojnik zemaljskoga rodilišta u Zagrebu. Dok se Trstenjak u svojim djelima ponajprije usmjeravao na opće prosvjetne poruke koje su uključivale i zdravstvene poruke, Lobmayer je čitateljstvu na razumljiv i pristupačan način u svojim publikacijama prenosio najnovija znanstvena dostignuća. Uz njega, zdravstveno-prosvjetnim temama u obliku knjižica ili članaka bavili su se i liječnici: Ivan Dežman, Milan Amruš, Miroslav Čačković, Milivoj Dežman, Viktor Gjurkovečki i drugi (Dugac 2010: 14). Početak XX. stoljeća obilježila su djela Frana Gundruma Oriovčanina, gradskoga liječnika iz Križevaca, koji u svojim publikacijama obrađivao različite teme poput tjelovježbe i vožnje bicikla, štetnosti duhana i alkohola, spolnih bolesti i sl. Poznate su njegove knjige *Duhan, Alkohol-otrov!*, *Alkohol i djeca*, *O pivi*, *Alkohol i venerične bolesti*, *Tjelovježba i športovi*, *O vožnji na biciklu*, *Pučka kupališta* itd. (Husinec 2001: 177–202) U razdoblju do kraja Prvoga svjetskog rata liječnik i političar Radovan Marković objavljuje niz djela među kojima se ističu *Dječja njega*, *Majka odlučna pomoćnica liječnika* i *Savjeti hrvatskom puku*. Krajem prvog desetljeća XX. stoljeća Andrija Štampar, tada gimnazijalac i student medicine, započinje s izdavanjem zdravstveno-prosvjetnih tekstova, uglavnom članaka i pučkih prosvjetnih knjižica poput *Sušice* (1909), *Spolne bolesti* (1909), *Pouke o zdravlju* (1910), *Alkohol i naše zdravlje* (1911) itd. Uz tiskane zdravstveno-prosvjetne sadržaje, od druge polovice XIX. st. održavaju se i javna predavanja, a od početka XX. st. u Zagrebu se i organiziraju higijenske izložbe. No upravo u razdoblju između dvaju svjetskih ratova zdravstveno prosvjećivanje doživljava svoj puni procvat, oblikujući se kao nov i suvremen koncept u odnosu na dotadašnja nastojanja. (Dugac 2010: 17)

Nakon Prvoga svjetskog rata Europa se, uključujući i Kraljevinu SHS, poslije Kraljevinu Jugoslaviju, suočava s teškim zdravstvenim i socijalnim prilikama. Siromaštvo, nedostatna prehrana i loši higijenski uvjeti pogodovali su širenju zaraznih

bolesti, poput tuberkuloze, tifusa, sifilisa i malarije, koje su često poprimale epidemijske razmjere i uzrokovalе visoku smrtnost. Razvoj intenzivnijih oblika zdravstvenoga prosvjećivanja bio je potaknut i novim idejama socijalne i preventivne medicine koji se u to doba javljaju u Europi i SAD-u, kao i ubrzanim razvojem znanosti te jačanjem međunarodne javnozdravstvene suradnje. Prijenos znanja o zdravlju i higijeni više se ne oslanja isključivo na inicijative pojedinaca, već prerasta u jasno definiranu djelatnost koju sustavno provode državne institucije. Na području Hrvatske zdravstveno se prosvjećivanje pritom oblikovalo u specifičan sustav prilagođen lokalnim potrebama. Širenje znanja o zdravlju i higijeni među stanovništvom dodatno je osnaženo uporabom promidžbenih sredstava, učinkovitost kojih se uočila još tijekom Prvog svjetskog rata. Korištenjem različitih medija, poput filmskih projekcija, radija, plakata i parola istaknutih u javnom prostoru, nastojalo se prenijeti zdravstvene poruke koje su mogle izravno pridonijeti očuvanju života. (ibid.: 18–24)

Zdravstveno prosvjećivanje u našim krajevima poprima značajke socijalno-medicinskoga pokreta koji okuplja mnoge profesije. Uz liječnike, za takav rad osposobljavaju se i sestre pomoćnice, a pokret okuplja i niz drugih profesionalaca, kao što su sanitarni i građevinski inženjeri, fotografi i filmski režiseri, snimatelji i montažeri, slikari i ilustratori, pisci i pjesnici, učitelji, veterinari, agronomi itd. U podizanju narodnog zdravlja posebnu ulogu imali su učitelji jer su, osim držanja nastave iz higijene, vodili brigu o zdravlju školske djece i prosvjećivanju roditelja. (ibid.: 40)

Svrha je ovoga rada dati pregled popularnih zdravstveno-prosvjetnih publikacija u izdanju Škole narodnog zdravlja (dalje Škola) u razdoblju od 1927. do 1941. godine. Publikacije čine knjige i brošure pohranjene u fondu Knjižnice »Andrija Štampar«, a cilj je rada prikazati njihova bibliografska obilježja, raspodijeliti ih prema tematskim cjelinama te uočiti načine prezentiranja sadržaja i prenošenja zdravstveno-prosvjetnih poruka. Publikacije se promatraju kao dokumenti svojega vremena i vrijedan izvor za proučavanje zdravstveno-prosvjetne publicistike koja je imala važnu ulogu u poticanju usvajanja poželjnih zdravstvenih i higijenskih navika.

2. Škola narodnog zdravlja i zdravstveno-higijenska propaganda

Škola je izgrađena u okvirima međunarodnoga programa koji je provodila Rockefellerova fondacija na području Europe nakon Prvoga svjetskog rata. Ustanova pod nazivom Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja osnovana je 1926. godine zaslugama Andrije Štampara, tadašnjega načelnika Odeljenja za rasnu javnu i socijalnu higijenu Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine SHS, a svečano otvorenje nove zgrade bilo je 3. X. 1927. Uredbom o zdravstvenom prosvjećivanju naroda, koju je Ministarstvo narodnog zdravlja donijelo 1928. godine, Školi se daje posebno mjesto kao instituciji koja se treba baviti *naročito svim pitanjima nastave iz higijene i*

*u tu svrhu izradjivati potrebne programe za izvodenje akcija širih razmera.*¹ U razdoblju između dvaju svjetskih ratova Škola je predstavljala najvažniju ustanovu za zdravstveno prosvjećivanje i preventivni rad na području Hrvatske.

Do 1930., kada dolazi do razdvajanja dviju institucija,² Higijenski zavod sa Školom, kao ustanova Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine SHS, prije svega je posvećen unapređenju seoskog života i zdravlja. Dominira intenzivan zdravstveno-prosvjetni propagandni rad na kojem je najviše angažirano Odjeljenje za socijalnu medicinu s Odsjekom za higijensku propagandu, Odsjekom za proučavanje narodne patologije i statistike te Odsjekom za poučavanje naroda. Odsjek za higijensku propagandu imao je zadaću održavati predavanja za narod uz vlastitu izradu pomagala, što je uključivalo publikaciju knjiga, brošura i časopisa, tiskanje letaka i plakata, osnivanje tiskare i biblioteke te snimanje filmova uz osnivanje foto-filmskoga laboratorija za snimanje i obrađivanje fotografija, dija pozitiviva i filmova. (Zebec, Vuletić i Budak 1997: 29)³ Uredba o organizaciji i djelokrugu Škole iz 1927.,⁴ među ostalim, navodi vezano za zadaće Škole: *svima koji se žele upoznati sa pitanjima narodnog zdravlja (Škola) treba pružiti mogućnost takvog obrazovanja: osnivanjem biblioteke, muzeja, održavanjem predavanja, kurseva, izdavanjem knjiga, spisa i svim prigodnim sredstvima* (Zebec, Vuletić i Budak 1997: 18). Odsjek za higijensku propagandu za 1926. godinu iznosi broj od 3951 održanog predavanja o zaraznim bolestima, uglavnom na selu, uz projekcije filmova te izradu pet brošura, svaku u 500 do 10 000 primjeraka i raspodjelu oko 300 000 primjeraka. Izložba *Mati i dijete* održana je u sedam gradova, a antivenerična izložba u jednom. Preuzeta su četiri strana zdravstveno-prosvjetna filma, kojima su dodani naslovi na hrvatskom (ibid.: 32). Uz predavanja na terenu, tečajevi su postali težište rada Odsjeka za poučavanje naroda i Odsjeka za higijensku propagandu. U Školi su se održavali tečajevi za liječnike, zdravstvene pomoćnike i sestre te tečajevi za seljake kroz Seljačko sveučilište,⁵ a na selu domaćinski

¹ *Higijensko prosvjećivanje naroda: rukovod predavačima*, Zagreb, Škola narodnog zdravlja, 1930, str. 6.

² Na razini države dolazi do nove organizacije higijenskih zavoda i oni postaju centralne banovinske ustanove higijenske službe u novoosnovanim banovinama Jugoslavije, pa je tako Higijenski zavod od 1930. zadužen za zagrebačko područje Savske banovine, a Škola ostaje neposredno podređena Ministarstvu socijalne politike i narodnog zdravlja. (Zebec, Vuletić i Budak 1997: 42)

³ U foto-filmskom laboratoriju djelovali su istaknuti filmski djelatnici poput književnika, publicista i filmskog djelatnika Milana Marjanovića, snimatelja Stanislava Noworyta i Aleksandra Gerasimova, redatelja i scenarista Mladena Širole, pedagoga i sociologa Kamila Brösslera te liječnika Drage Chloupeka (Dugac 2010: 38). Ta se filmska aktivnost razvila u jedinstvenu 30-godišnju (1927–60) kontinuiranu proizvodnju zdravstveno-prosvjetnih i dokumentarnih filmova, visoko ocijenjenu od filmskih stručnjaka. Samo je 1926–30. proizvedeno 46 filmova (Ibid.: 32).

⁴ NN 134/1927.

⁵ Od 1928. tečaj pod nazivom Seljačko sveučilište organiziran je u Školi na Štamparovu inicijativu po uzoru na danske Visoke narodne škole za seljake, prilagođen našim prilikama. Glavni organiza-

tečajevi i tkalački tečajevi (Zebec, Vuletić i Budak 1997: 34). *Uredbom o organizaciji i djelokrugu Škole narodnog zdravlja u Zagrebu iz 1930.*⁶ izrijeком se određuje da *izdavanja Škole narodnog zdravlja za poučavanje naroda važe kao državna izdanja i moraju se kao takova primati od državnih, banovinskih i općinskih vlasti i ustanova i u graničama mogućnosti otkupljivati po utvrđenoj cijeni*. Taj će tekst biti otisnut na svim izdanjima Škole. Istom uredbom također je propisano da se poučni filmovi koje Škola snima moraju prikazivati u školama i javnim ustanovama, a povremeno i u privatnim kinima (Božikov 2017: 80).

U razdoblju od 1930. do 1939. Škola je i dalje ustanova Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja Kraljevine Jugoslavije, no dolazi do preustroja pa ima samostalno Odjeljenje za poučavanje naroda koje se sastoji od Odsjeka za nastavu i Odsjeka za propagandu. Odsjek za propagandu održava oko 4000 predavanja godišnje po selima s prosječno 100 slušača po predavanju, a u početku raspačava oko 10 000 knjiga i brošura godišnje te velik broj plakata i letaka, no postupno sve manje. Uslijed ekonomskih restrikcija jedino se proizvodnja filmova i dalje nesmetano odvijala zahvaljujući zaradi od prodaje vlastitih filmova (Zebec, Vuletić i Budak 1997: 46). U razdoblju od 1939. do 1941. Škola je bila samostalna ustanova Banovine Hrvatske, a Odsjek za zdravstveno prosvjeđivanje zadužen je za raspačavanje zdravstveno-prosvjetnih publikacija te letaka i plakata, no opseg rada sve se više smanjivao zbog početka Drugog svjetskog rata. Nastao je zastoj u produkciji promidžbenoga materijala i u izvođenju zdravstveno-prosvjetnih akcija. Poznato je da su tiskani letci o aktualnim zaraznim bolestima i u manjoj mjeri održana predavanja (ibid.: 56).

3. Letci i publikacije u nakladi Škole

Tiskane publikacije imale su značajnu ulogu u zdravstvenom prosvjeđivanju, premda je raširena nepismenost predstavljala velik problem. Ipak, bilo je dovoljno da barem jedan član seoskoga domaćinstva zna čitati kako bi se zdravstveno-prosvjetna

tor bio je prof. dr. Jure Turić, socijalni reformator, pedagog i književnik koji je Seljačko sveučilište uspješno vodio 11 godina, sve do 1940. kada ono prestaje s radom. Program sveučilišta bio je organiziran kao muški i ženski tečaj. Muški su tečajevi trajali pet, a ženski dva mjeseca. Ženski su tečajevi pridavali osobitu pažnju higijeni, njezi i odgoju djece, negovanju bolesnika, vođenju domaćinstva i kuhanju, dok su muški bili okrenuti seoskom gospodarstvu, graditeljstvu i sanitarnoj tehnici. Polaznici sveučilišta slušali su predavanja o zdravstvenim pitanjima i metodama unapređivanja zdravlja, zatim dobivali poduku iz poljodjelstva, seoskoga gospodarstva i graditeljstva te obrađivali odabranu građu iz kemije, fizike, biologije, povijesti, matematike, gramatike. Posebna se pažnja posvećivala anatomiji i fiziologiji ljudskog tijela te higijeni. Program je uključivao posjete muzejima, galerijama i kazalištu. Nastavnici su bili stručnjaci Škole i Higijenskog zavoda, a učenici su stanovali u Internatu u Mlinarskoj ulici (muški tečaj), odnosno Internatu Škole (ženski tečaj). Želja je sveučilišta bila prije svega obrazovati ljude, ali i osposobiti ih za aktivno uključivanje u različite zdravstveno-prosvjetne i asanacijske djelatnosti na selu (Čuljak 2017: 17).

⁶ NN 91/1930.

štiva mogla čitati naglas. Trebalo je svakako paziti da tekstovi takva sadržaja budu napisani na način prilagođen mogućnostima čitatelja. Kako bi privukla autore, Škola je u više navrata u *Liječničkom vjesniku* objavljivala natječeaje za popularne publikacije zdravstveno-prosvjetnoga karaktera, navodeći da tekst može biti napisan kao pouka ili novela, u formatu letka, listića, brošure ili knjige, te da treba obrađivati određenu bolest ili skupinu srodnih bolesti te teme o higijeni ishrane i stanovanja.⁷

Škola je tiskala letke veličine A4 ili A5 formata, koji su obrađivali određenu bolest, poput tuberkuloze, šarlaha, griže, trahoma i sl. te način kako se od nje zaštititi (Slika 1.). Već 1927. Škola izdaje letke *Pouka trudnicama*, *Uputa roditeljama* i *Uništavaj muhe*. Letak *Kako treba praviti seoske mužnike* koji je izradilo Tehničko odjeljenje Škole tiskan je u 12 000 primjeraka, a sadržavao je nacрте i fotografije nužnika te upute i objašnjenja kako ga izgraditi. (Dugac 2010: 78)

Slika 1. Letak o sušici, Škola narodnog zdravlja [s. a.] / **Figure 1.** Leaflet on tuberculosis, School of Public Health, n.d.

⁷ »Nagrade za higijensko štivo za narod«, *Liječnički vjesnik*, 1928, 50: 217.

Brošure su na jednostavan i pristupačan način obrađivale jednu određenu temu i dijelile su se u različitim prigodama prilikom predavanja u školama ili tvornicama (ibid.: 77). Knjige su sadržajno bile najobimniji i najraznolikiji medij zdravstvenoga prosvjećivanja kada je riječ o tiskanim publikacijama. *Seljačka čitanka o zdravlju* Ivana Haslingera, publicirana 1924. u nakladi Ministarstva narodnog zdravlja, Inspektorata u Zagrebu, i *Narodna čitanka o zdravlju, knjiga I.*, publicirana 1930. u nakladi Škole, označile su preokret kada je riječ o pisanju zdravstveno-prosvjetnih knjiga: na razumljiv način, blizak širim slojevima ljudi prezentirale su znanja iz područja zdravstva i higijene. Zdravstvena poruka zaodjenula se narativom koji je običan čovjek iz naroda mogao razumjeti te su se na realističan i često surov način prikazivali zapuštenost, bijeda, neznanje i nemar s kojima su se čitatelji mogli poistovjetiti.

Za potrebe prosvjećivanja seoskoga stanovništva 1929. godine ŠNZ počinje izdavati zdravstveno-prosvjetni časopis *Narodni napredak (obavijesti): list za unapređenje sela*, koji je prije svega bio namijenjen polaznicima Seljačkoga sveučilišta, ali i svim ostalim ljudima sa sela. Urednik prvoga godišta nije poznat, a kao glavni urednik drugoga godišta navodi se Kamilo Brössler, pedagog i sociolog koji je, uz redatelja i scenarista Mladena Širolu, bio voditelj Foto-filmskog laboratorija Škole. Od prvoga broja trećega godišta glavni urednik postaje Dobriša Cesarić, koji je radio kao knjižničar i lektor zdravstveno-prosvjetnih publikacija u Školi od 1929. do 1941. Od prvoga broja petoga godišta kao urednik se, uz Cesarića, potpisuje i voditelj Odjeljenja za poučavanje naroda Škole, liječnik Drago Chloupek. Časopis je prestao izlaziti 1940. godine kada je s radom prestalo i Seljačko sveučilište. (Čuljak 2017: 17)

4. Popularne publikacije zdravstveno-prosvjetnoga sadržaja

Kada je riječ o popularnim izdanjima Škole u razdoblju od 1927. do 1941., radi se o ukupno 18 publikacija (jedna slikovnica, sedam brošura⁸ i deset knjiga) koje Knjižnica »Andrija Štampar«⁹ posjeduje. Knjižnica posjeduje još 28 stručnih publikacija u izdanju Škole koje su bile namijenjene uglavnom liječnicima. Premda je Škola imala svoju tiskaru, nisu sve knjige u nakladi Škole tiskane u njoj, već se u nekima od njih kao tiskara navodi Zaklada tiskare Narodnih novina u Zagrebu. Tablica 1. donosi bibliografske podatke publikacija, a Tablica 2. raspodjelu publikacija prema temama.

⁸ Prema UNESCO-ovoj definiciji iz 1964. brošura je publikacija od najmanje pet, a najviše 48 stranica.

⁹ Prema trećem svesku *Hrvatske medicinske bibliografije* Mirka Dražena Grmek i Vladimira Dugačkog još je dvije popularne publikacije Škola izdala u navedenom razdoblju, no Knjižnica »Andrija Štampar«⁹ ih ne posjeduje. Radi se o brošurama *Malarija* (1929) i *O insektima parazitima* (s.a.).

Tablica 1. Bibliografski podaci publikacija / Table 1. Bibliographic data of publications

NASLOV	AUTOR ili UREDNIK	GODINA IZDANJA	AUTOR ILUSTRACIJA	BROJ STRANICA
Dječja čitanka o zdravlju	Ivana Brlić-Mažuranić	1927.	Vladimir Kirin	24
Narodna čitanka o zdravlju: I. knjiga Zdravlje i bolest (s 225 slika)	prikupio Kamilo Brössler, uredio Odbor	1930.	Oton Postružnik	224
Narodna čitanka o zdravlju: I. knjiga Zdravlje i bolest (sa 168 slika)	uredio Odbor	1933.	Oton Postružnik	216
Narodna čitanka o alkoholu, 2. prošireno i dopunjeno izdanje	Na naslovnici je istaknuto: autor Andrija Štampar; 2. prošireno i dopunjeno izdanje priredio Vuk R. Vrhovac	1931.	Franjo S. Stiplovšek	196
Narodna čitanka o zdravlju: knjiga II. Majka i dijete, 1. izdanje	urednik Drago Chloupek	1934.	nema podataka	126
Narodna čitanka o zdravlju: knjiga II. Majka i dijete, 2. izdanje	urednik Pavao Tomašić	1941.	nema podataka	119
O zubima	J. N. Trahtman; preveo Tomislav Prpić, uredio Drago Chloupek	1937.	nema podataka	52
Kuća.....naselja....i zdravlje	Drago Chloupek	1938.	nema podataka	78
O sušici	Špiro Janović	1934.	nema podataka, no identične su ilustracijama iz Narodne čitanke o zdravlju: I. knjiga Zdravlje i bolest (Oton Postružnik)	32
Sušica	Drago Chloupek	1938.	nema ilustracija	18
Spolne bolesti	Ante Vuletić	1934.	nema podataka	27
Bič čovječanstva	S. M. Frid; prijevod s ruskog Tomislav Prpić; uvod napisao Drago Chloupek	1937.	Vilim Svečnjak	27
Malarija	Drago Chloupek	1939.	nema podataka	32
O kuhanju	Štefanija Ani Papailiopoulos (predgovor Drago Chloupek)	1934.	nema ilustracija	90

Ishrana i kuhanje	Štefanija Ani Papailiopulos (predgovor Drago Chloupek)	1936.	nema podataka	175
Naša hrana i naše zdravlje	Štefanija Ani Papailiopulos (predgovor Drago Chloupek)	1939.	nema podataka	223
Bjesnoća. Ujed zmija otrovnica (bolesti, koje se šire ugrizom životinja)	Slavko Palmović	[1929.] ¹⁰	Petar Papp	32
O zdravim i bolesnim živcima	Đuro Vranešić	oko 1933. ¹¹	nema ilustracija	28

Tablica 2. Raspodjela publikacija prema temama / **Table 2.** Distribution of publications by topic

Teme	Broj publikacija
O zdravlju i higijeni	8 ¹²
Tuberkuloza	2
Spolne bolesti	2
Malarija	1
Hrana i kuhanje	3
Bjesnoća i ujed zmija otrovnica	1
Zdravi i bolesni živci	1

O zdravlju i higijeni

Najveći broj publikacija koje je Škola izdala odnose se na očuvanje zdravlja i održavanje higijene. Ovdje prije svega pripadaju narodne čitanke o zdravlju koje su bile vrlo popularne i dobro prihvaćene u narodu te su tiskane u velikim nakladama. One su prvenstveno pisane za ruralno stanovništvo, a njihov je jezik bio jednostavan i pristupačan. Donosile su praktične savjete o prevenciji bolesti, higijeni i prehrani, u formi poučnih tekstova, s puno ilustracija i prigodnih poslovice. Premda su temeljile

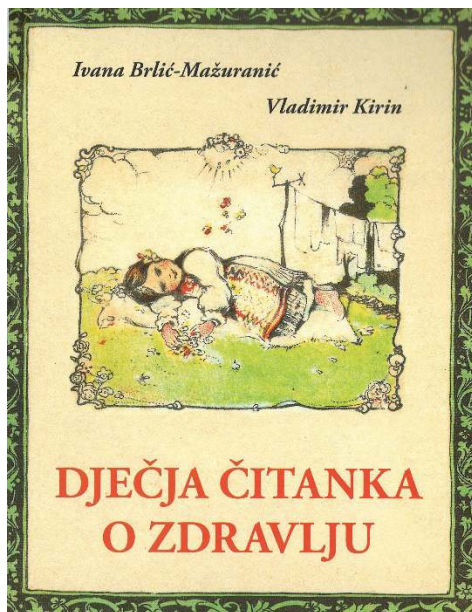
¹⁰ Premda se na publikaciji ne navodi godina izdanja, prema trećem svesku *Hrvatske medicinske bibliografije* Mirka Dražena Grmeka i Vladimira Dugačkog, str. 243, kao godina izdanja navodi se 1929.

¹¹ Premda se na publikaciji ne navodi godina izdanja, prema trećem svesku *Hrvatske medicinske bibliografije* Mirka Dražena Grmeka i Vladimira Dugačkog, str. 309, kao okvirna godina izdanja navodi se 1933.

¹² *Narodna čitanka o zdravlju: I. knjiga Zdravlje i bolest* izašla je u dva različita izdanja, 1930. i 1933., a isto tako i *Narodna čitanka o zdravlju: II. knjiga Majka i dijete*: 1934. i 1941.

sadržaj na tadašnjim suvremenim znanstvenim spoznajama, on je prezentiran uz priče, savjete i anegdote bliske čovjeku iz naroda.

Dječja čitanka o zdravlju, koja ima formu slikovnice, objavljena je u izdanju Higijenskog zavoda sa Školom 1927. godine. Smatra se prvom slikovnicom u kojoj su autor stihova i ilustrator hrvatski autori. U originalnom izdanju autor nije naznačen, već samo ilustrator slikar Vladimir Kirin, no u ponovljenom izdanju slikovnice iz 2020. godine kao autor stihova navodi se Ivana Brlić-Mažuranić. Izvjesno je da je slikovnica nastala kao rezultat njihove suradnje, a njihov prvotni zadatak nije bio izrada slikovnice, već ilustrirane promidžbene knjižice za najmlađe, uključujući i one koji još ne znaju čitati. Kako je trebalo jasno istaknuti koja su ponašanja poželjna, a koja ne, prvo su nastale Kirinove ilustracije, a zatim je Brlić-Mažuranić uz njih napisala stihove.¹³ Kao rezultat svega nastala je živopisno i bogato ilustrirana slikovnica sa sugestivnim stihovima u rimi koja, uz proslavnu, sadrži još 12 pjesama. Ilustracije i tekst utemeljeni su na kontrastu između dobrog i lošeg ponašanja, zdravog i nezdravog načina života, čistog i nečistog, urednog i neurednog. Vrlo je vjerojatno da je Brlić-Mažuranić kao ogledni primjerak za pisanje dobila američku slikovnicu *First Health Reader*. (Popović 2020: 232)

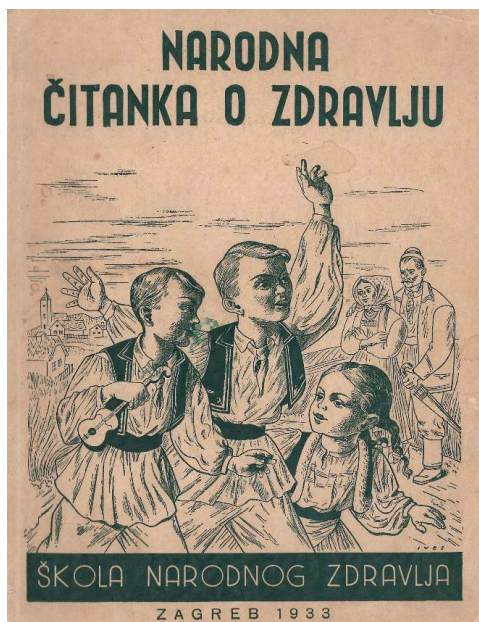
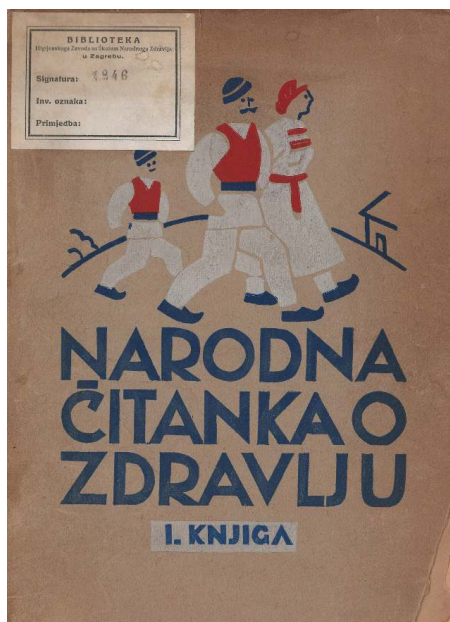
Slika 2. Naslovnica *Dječje čitanke o zdravlju*, autor Vladimir Kirin / **Figure 2.** Cover of the *Children's Health Reader*, illustrated by Vladimir Kirin

¹³ *Dječja čitanka o zdravlju*, Zagreb, 2019, str. 22.

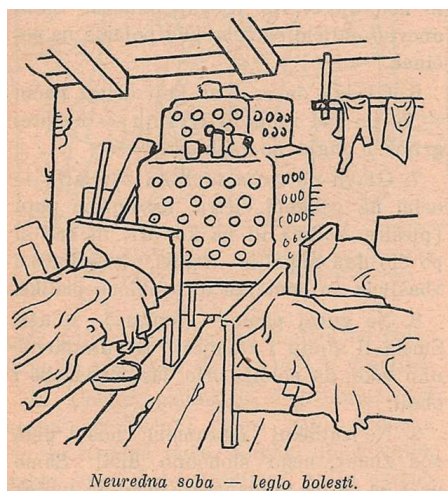
<i>Misli Luka da je mudar</i>	<i>Al znaj, da ovaj dječak</i>
<i>Zato, što već pušit zna,</i>	<i>Nije mudar, već je lud,</i>
<i>Došao je da pred svima</i>	<i>Što si tako kvari grlo,</i>
<i>Pusti kroz nos dima dva.</i>	<i>Truje mozak, pali grud! (str. 11)</i>

Narodnu čitanku o zdravlju: I. knjiga Zdravlje i bolest Škola je objavila 1930. godine. Tiskana je u 22 000 primjeraka i vrlo brzo rasprodana, a drugo izmijenjeno izdanje tiskano je 1933. u 15 000 primjeraka. (Dugački 2002: 20) U prvom izdanju istaknuto je da je tekstove prikupio Kamilo Brössler, a uredio Odbor, dok je drugo izdanje uredio Odbor. Crteže je u oba izdanja izradio slikar i grafičar Oton Postružnik. Prvo izdanje imalo je 224 stranice s 225 crteža i fotografija, a na jednoj od početnih stranica piše: *Zdravstvenom napretku našeg sela posvećuje ovu knjigu Škola narodnog zdravlja u Zagrebu*. Pisana je, kako se navodi u zaključnoj riječi uredništva, *da jezik bude što jednostavniji, a stil što popularniji*, sa željom da svako kućanstvo ima tu knjigu i da se njezin sadržaj širi poput *narodnih pjesmarica*. Osobito se očekivalo od *obrazovanih ljudi koji dolaze u doticaj s narodom* da šire i dijele čitanku. Na dnu svake stranice u čitanci nalazila se jedna poslovice o zdravlju (npr. *Ne pij vina, ne puši duvana, ne pij vode sa svakog bunara!* ili *Ko svuda pljuje, kužnim klicama ljude truje!*). Prvi dio čitanke donosi tekstove o odnosu znanosti prema čovjeku i zdravlju, objašnjava što su mikrobi te načine kako se tijelo bori sa zaraznim bolestima. Slijedi dio o tijeku i liječenju zaraznih bolesti i njezi bolesnika te kako se čuvati od zaraze na razini pojedinca i društva. Među navedene tekstove umetnute su pripovijetke koje ih sadržajno nadopunjuju. Poglavlja su zatim podijeljena na sljedeći način: *Bolesti koje ulaze u tijelo disanjem na nos i usta* (sušica, gripa, šarlah, difterija, hripavac, ospice, boginje), *Bolesti koje ulaze u tijelo na usta u hrani* (griža /srdobolja/, tifus, gliste i gujavice, trakavice), *Bolesti koje ulaze u tijelo na donje otvore* (kapavac, tj. triper), *Bolesti koje ulaze u ljudsko tijelo na oči* (trahom, gnojne upale oka, puzavi čir kod starijih ljudi, skrofuloza /tuberkuloza/ očiju kod djece, ozljede oka), *Bolesti koje ulaze u tijelo kroz povrijeđenu kožu* (čirevi, crveni vjetar, sifilis, lišajevi i kraste, svrab, bolesti od uboda kukaca /malarija, pjegavac/, od ugriza životinja /bjesnoća, ujed zmije/), *Najveći neprijatelj čovječanstva*, a radi se o alkoholu te *O bolestima krvnih žila, srca i bubrega*. Čitatelju su na ovako pojednostavljen način, povezivanjem uzročnika bolesti s mjestom njegova ulaska u tijelo, plastično prikazani načini zaraze s ciljem što bolje i učinkovitije prevencije. Građu za čitanku prikupio je voditelj Odsjeka za zdravstvenu promidžbu, pedagog i sociolog Kamilo Brössler, a uredio ju je Odbor. Od liječnika, autori su: Josip Rasuhin (20 priloga), Milan Jovanović-Batut (deset priloga), Ivan Haslinger (tri priloga), Slavko Palmović (dva priloga), Andrija Štampar (dva priloga), Josip Štajduhar (jedan prilog), Berislav Borčić (jedan prilog), Valentin Meršol (jedan

prilog), Šime Debelić (jedan prilog), Živko Prebeg (jedan prilog), Pavle Gregorić (jedan prilog). Nikolaj Iljič Baranov, entomolog, stručnjak za dvokrilce, napisao je prilog o muhama koje prenose bolesti. Autori pripovijetki bili su Dinko Šimunović (devet priloga), Antun Gustav Matoš (jedan prilog), Viktor Car Emin (jedan prilog) i Silvije Strahimir Kranjčević (jedan prilog), a prevedena je i pripovijetka L. N. Tolstoja *Prvo pečenje rakije*. Liječnici su najčešće svoje priloge pisali iznoseći medicinske činjenice na popularan način, ali ponekad i kroz pripovijetke ili slučaj iz prakse. Štampar također ne sudjeluje u čitanki kao liječnik, već kao autor dviju pripovijetki o pogubnom djelovanju alkohola pod nazivom *Umro mali Stojan* i *Mala pripovijest*. Književnici su pak u svojim pripovijetkama uvijek iznosili neki zdravstveni problem ili na-prosto afirmirali zdravlje kroz zanimljivu i tadašnjem čovjeku blisku fabulu. Knjiga je sveobuhvatna i detaljna, a pritom su prilozima pisani jednostavnim i razumljivim jezikom. Drugo izdanje *Narodne čitanke o zdravlju: I. knjiga Zdravlje i bolest* izišlo je 1933. i imalo 216 stranica. Dodana su četiri priloga Drage Chloupeka, voditelja Odjeljenja za poučavanje naroda i Odsjeka za propagandu Škole i tekst liječnika i tadašnjega voditelja parazitološkoga odjela Higijenskoga zavoda Otmara Trausmilera o malariji, a izbačen je tekst o bedrenici Šime Debelića i sve Šimunovićeve pripovijetke, osim jedne.

Slike 3. i 4. Naslovnice *Narodne čitanke o zdravlju: I. knjiga Zdravlje i bolest* iz 1930. i 1933. / Figures 3 and 4. Covers of the *People's Health Reader: Book I. Health and Disease*, 1930 and 1933 editions

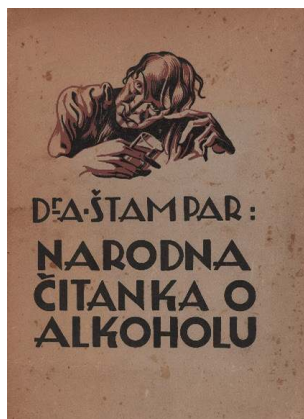
Slike 5. i 6. Ilustracije iz *Narodne čitanke o zdravlju: I. knjiga Zdravlje i bolest* iz 1930., str. 31 i 70., autor Oton Postružnik / **Figures 5 and 6.** Illustrations from the *People's Health Reader: Book I. Health and Disease*, 1930 edition, pp. 31 and 70, illustrated by Oton Postružnik

S Jugoslovenskim savezom trezvenosti Škola je bila suizdavač 2. proširenog i dopunjenog izdanja *Narodne čitanke o alkoholu* 1931. godine koje je priredio Vuk Vrhovac, dijabetolog. Prvo izdanje čitanke od 80 stranica sastavio je Štampar i objavljena je 1919. godine, a drugo izdanje imalo je 196 stranica i tiskano je u nakladi od 10 000 primjeraka. Na naslovnici je kao autor naveden Štampar, no samo je manji broj priloga preuzet iz prvoga izdanja čitanke. Ilustracije su izrađene prema originalnim drvorezima i crtežima slikara Franje S. Stiplovšeka. U čitanci se nalaze sve pripovijetke s temom alkoholizma koje su publicirane i u *Narodnoj čitanki o zdravlju*, poput Matoševe pripovijetke *Zeleni demon* ili *Mrtvo selo – ubilo ga vino* Viktora Cara Emina. Više je pripovijetki nego stručnih priloga liječnika, s tim da su i liječnici često pripovijetkama sudjelovali u čitanki, a ne stručnim priložima. Dio priloga je pisan ćirilicom, a dio latinicom, neki na hrvatskom, drugi na srpskom, a jedan je prilog na slovenskom. Od liječnika, autori su bili Milan Jovanović Batut s najviše priloga, većinom nemedicinskih, zatim Alfred Nick, liječnik Gradskog fizikata u Zagrebu, Vuk Vrhovac, Andrija Štampar te liječnici Gavro V. Gojković, obnašatelj dužnosti čelnika Pokrajinske uprave u Zagrebu i Dr. K. M.¹⁴ Ovdje su se našle i misli i izreke znamenitih ljudi o alkoholnim pićima, poput Plutarhove *Pijanci rađaju pijance* ili *Pijanstvo je car zlu svakojemu* Petra Petrovića Njegoša, kao i Buddhina misao *Pokoravaj se zakonu i hodaj samo po stazi čistoće*. Prilog pod nazivom *Proizvodnja i potrošnja alkohola u Jugoslaviji* donosi statističke podatke iz 1929. o vinogradima, pivovarama, pecarama za proizvodnju rakije i industrijskoj proizvodnji alkohola te podatke o potrošnji alko-

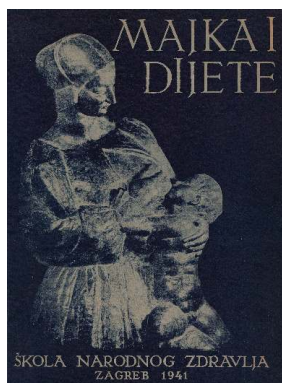
¹⁴ O ovom liječniku nema podataka.

hola u krčmama i gostionicama. Prema navedenoj statistici, svaki je stanovnik popio u prosjeku 47 litara alkoholnih pića te godine.

Narodna čitanka o zdravlju: knjiga II. Majka i dijete izdana je 1934. godine pod uredništvom Drage Chloupeka. Objavljena je u nakladi od 10 000 primjeraka, imala je 126 stranica, 96 slika (uglavnom crteža) te tumač stranih riječi. Ginekologinja Higijenskog zavoda Angelina Mojić-Ivanović napisala je sve priloge u dijelu koji je posvećen majci, a pedijatar Žiga Švarc, voditelj Gradskoga dječjeg ambulatorija u Zagrebu, autor je priloga o djetetu. Drugo izdanje od 119 stranica i 89 slika objavljeno je 1941. godine, a urednik je bio liječnik Pavao Tomašić, zaposlenik Škole od 1938. Dio o majci napisala je liječnica Milica Trbojević, no koncept ostaje isti kao u prvom izdanju, a ostao je, donekle prerađen, i Švarcov prilog o djetetu. Slika istoimene skulpture Ivana Meštrovića, postavljene ispred Škole 1931., nalazila se na naslovnici čitanke u obama izdanjima (Dugački 2002: 19–20). U predgovoru se 2. izdanja navodi kako se u zemlji rodi mnogo djece, *ali ta djeca nemaju sreće da požive dugo...a sreće nemaju zbog toga, jer naše matere često puta ne znaju othraniti svoju djecu kako treba*. Knjiga je prije svega namijenjena majkama sa sela i želja je uredništva bila *da ova knjiga uđe u seljačke domove i radničke stanove, kao savjetnik našim majkama*. Sadržaj je podijeljen na dva dijela, majku i dijete, s tim da je veći dio knjige posvećen djetetu. U prvome dijelu o majci obrađuje se elementarno znanje o anatomiji i fiziologiji žene, a zatim slijede trudnoća, porođaj i babinje. Na samom početku naglašava se kako je upravo neznanje najveća sramota, a ne prirodne pojave vezane za žensko tijelo. Slijede činjenice o djetetu, njegovu tjelesnom i duševnom razvoju, njezi, ishrani, dječjim bolestima, a poseban je naglasak stavljen na malo dijete i njegov odgoj.

Slike 7., 8. i 9. Naslovnica *Narodne čitanke o alkoholu* i ilustracije, str. 139 i 31, autor Franjo S. Stiplovšek / Figures 7, 8 and 9. Cover of the *People's Reader on Alcohol* and illustrations, pp. 139 and 31, by Franjo S. Stiplovšek

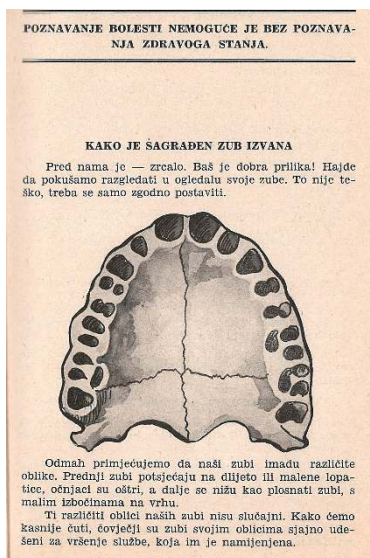

Slika 10., 11. i 12. Naslovnica Narodne čitanke o zdravlju: knjiga II. Majka i dijete iz 1941. i ilustracije, str. 28 i 77. / Figures 10, 11 and 12. Cover of the People's Health Reader: Book II. Mother and Child, from 1941, and illustrations, pp. 28 and 77

O *zubima* prijevod je ruske popularno pisane knjige autora Jakova Naumoviča Trahtmana¹⁵ s 52 stranice koju je uredio Drago Chloupek, preveo pjesnik i prevoditelj Tomislav Prpić, a Škola izdala 1937. Premda pisana za širu publiku, knjiga sveobuhvatno i detaljno obrađuje ulogu i funkciju zubi kod čovjeka, anatomiju i razvoj zuba, nastanak karijesa, opasnosti za zdravlje koje vrebaju ukoliko su nam zubi pokvareni (slabokrvnost, bolesti srca, itd.) te preventivu i liječenje. Naglasak je stavljen na čišćenje zubi i odlaske zubaru. Detaljno je objašnjeno što je plomba. Na stranici 26 do 35 umetnuta je *Pripovijest jednog zuba*, personificirana poučna priča za djecu u kojoj truo i pokvaren zub pripovijeda o sebi: *Rodio sam se pred četiri godine u ustima neke djevojčice koju su zvali Marica...* Zbog nemara djevojčice pokvaren i na kraju izvađen, vrijeme provodi među ostalim izvađenim zubima koje zubar pokazuje djeci kao pouku kako se zubi ne smiju tretirati. No na kraju niti zubaru više ne treba, on ga odbacuje i pronalaze ga djeca kojima zub priča svoju tužnu priču. Zbog lijepih ilustracija i pedagoškoga pristupa, knjiga djeluje aktualno i za današnje vrijeme. Ipak, ostaje pitanje koliko je uopće raspoloživih zubara bilo u tadašnjoj državi i jesu li bili dostupni običnom čovjeku, osobito onom sa sela te je li prosječan čovjek uopće imao i koristio četkicu za zube.

Kuća.....naselja.....i zdravlje autora Drage Chloupeka knjiga je od 78 stranica publicirana 1938. Chloupek, premda liječnik, uglavnom ne progovara iz perspektive svoje profesije, već zahvaća puno širi kontekst: govori o kućama nekada i sad, povezuje kuću sa zdravljem, daje upute kako se ona gradi od temelja do krova te savjetuje kako kuću održavati čistom. Naglasak je stavljen na izgradnju nužnika, bunara, đubrišta, silosa i štale za stoku, uz detaljne ilustracije i upute. Autor također daje upute

¹⁵ O Trahtmanu nije moguće pronaći detaljnije podatke.

Slika 13. Ilustracija iz knjige *O zubima*, str. 11 / **Figure 13.** Illustration from the book *On Teeth*, p. 11

kako prepoznati dobru građu za kuću. Slijedi prilog o naseljima i gradovima nekada i sad te autor predlaže model pozitivnoga primjera izgradnje tzv. vrtnih gradova prema knjizi *Garden cities of tomorrow* britanskoga urbanista Ebenezera Howarda iz 1898. Aludirajući na špekulacije sa zemljištem, Chloupek razmišlja o razlozima nemogućnosti izgradnje »zdravog stana« za sve. Zaključuje da većina ljudi na selu i u gradu nema adekvatan stan ili kuću.¹⁶ Prilog pod naslovom *Kuća nekada* Chloupek započinje pričom o krapinskom pračovjeku koji je živio u špilji, nastavlja o naseljima starim gotovo 5000 godina koja su otkrivena u bosanskoj Posavini te završava dolaškom Slavena u ove krajeve i opisom njihovih nastambi. Na takav sveobuhvatan način Chloupek pristupa svakoj temi u knjizi te ona, uz niz praktičnih savjeta koje donosi, postaje sredstvo kojim se čitatelj obrazuje u širem smislu, premda Chloupek neće prezati napisati i pokoju kritiku.¹⁷ Kao liječnik, Chloupek upozorava na rahitis kod djece zbog nedovoljne izloženosti suncu, što je tada bila raširena pojava, zatim na nedovoljno zračenje prostorija i pljuvanje po podu, pri čemu inzistira na tipu zatvorene pljuvačnice. Spominje izgradnju Sankt Peterburga, Hamburga i Venecije te uspoređuje statističke podatke o broju članova u kućanstvu u Berlinu, Moskvi i Zagrebu. Zatim daje recepte za otopine za čišćenje poda tj. raskuživanje, savjete za kupanje, kao i detaljne ilustracije i upute za izgradnju nužnika, bunara i đubrišta.

¹⁶ Što je stan tjesniji, to su bolesti gušće, str. 22.

¹⁷ Naš seljački svijet je većinom dvostruki siromah: i u džepu i u glavi. Jer seljački mozak – to je njiva neobrađena, slabo zasijana i zato daje premalo ploda. Tako seljak prolazi kroz život s malo znanja, s malo umijeća i zato živi tako mučno, str. 16.

Tuberkuloza

Brošuru *O sušici* od 32 str. liječnika ftizeologa Špire Janovića Škola je izdala 1934. godine. Janović započinje trima kratkim pričama o sušici: jedna se događa u sirotinjskoj kući, druga na francuskom dvoru, a treća je o mladom pjesniku A. B. Šimiću. Sve su tri sa smrtnim ishodom. Janović piše o zdravlju i njegovoj vrijednosti, neznanju i bijedi koji pogoduju širenju sušice.¹⁸ Navodi puno primjera iz života kojima dočarava kako se širi sušica, poput obitelji Rešetar u kojoj je osmero ljudi spavalo u četirima krevetima ili na primjeru male seoske škole u kojoj je sušićava žena, školska čistačica, širila bolest među djecom. Objašnjava kako se sušica širi te koliko su opasni tamni, zatvoreni prostori koji se redovito ne zrače, poput tadašnjih tvornica. Konzumacija alkohola rezultira nemarom i bijedom, što opet pogoduje širenju sušice. Autor objašnjava kako se tijelo brani od zaraze, kako se bolesnik mora ponašati da zaštiti druge i koja je najučinkovitija prevencija. Brošura obiluje ilustracijama koje su identične onima iz *Narodne čitanke o zdravlju: I. knjiga*.

Slika 14. Ilustracija iz brošure *O sušici* Špire Janovića, str. 12 / **Figure 14.** Illustration from the brochure *On Tuberculosis* by Špiro Janović, p. 12.

Sušica je također brošura od 18 stranica Drage Chloupeka koju je Škola izdala 1938. godine. Kroz istinitu priču o Marku Križaniću iz Turopolja Chloupek iznosi tijekom razvoja bolesti, zastajući s fabulom tamo gdje želi naglasiti primjerice načine na koje se zaraza širi, objasniti anatomiju dišnih puteva ili načine liječenja sušice, a sve na

¹⁸ Prenatrpjani i tamni stanovi, uske i tamne radionice, slaba i manjkava hrana, oskudica i pijanstvo samo su glavni razlozi za širenje sušice, str. 7.

slikovit i razumljiv način.¹⁹ Sam je Chloupek liječnik u priči, pa odgovara na pitanja znatiželjnoga susjeda o sušici ili na pitanja o *babi u vukomerečkim goricama* koja, kako većina vjeruje, sigurno liječi sušicu. On podučava ukućane i susjede kako tretirati Marka i što Marko mora poduzeti kako bi zaštitio ostale ukućane od zaraze. Upućuje na liječenje koje se tada sastojalo od mirovanja, dobre hrane, čistoga zraka i tek na kraju lijekova koji su samo ublažavali kašalj ili poticali tek.²⁰ U razgovoru s Markovom obitelji i susjedima doktor, tj. autor, objašnjava kako se sušica ponekad može proširiti i na druge organe. Premda ne znamo što se u konačnici dogodilo s Markom, Chloupek završava priču pozitivnim stavom o mogućnostima da se sušici uistinu stane na kraj, što će se zasigurno dogoditi kada ljudi budu *prosvećeni i siti*. Sušica, smatra Chloupek, *stoji na dvije noge: neznanju i neimanju*. Tuberkuloza je u razdoblju između dvaju svjetskih ratova predstavljala najveći javnozdravstveni problem u Europi, kao i na području tadašnje Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije te je bila jedan od vodećih uzroka smrtnosti. Njezino suzbijanje provodilo se kroz djelovanje brojnih državnih institucija. Tako je 1928. godine u Zagrebu osnovano Društvo za borbu protiv tuberkuloze, a 1934. otvoren je Institut za tuberkulozu, nastao spajanjem antituberkuloznoga dispanzera i odjela za tuberkulozne bolesnike.²¹ Godine 1937. osnovana je i Centralna radna zajednica za suzbijanje tuberkuloze (Fatović-Ferenčić i Hofgräff 2014: 34–35). U borbi protiv ove bolesti Škola se u okviru svog zdravstveno-prosvjetnoga i propagandnoga rada najviše istaknula proizvodnjom filmova o tuberkulozi te izdavanjem plakata i letaka s ciljem prevencije zaraze (ibid.: 26–29).

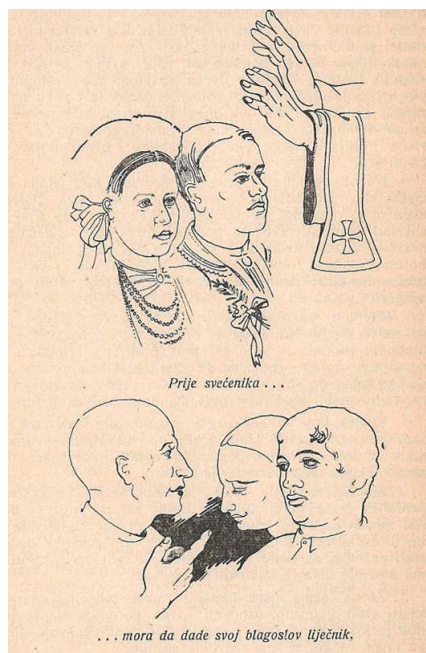
Spolne bolesti

Brošura od 27 stranica Ante Vuletića *Spolne bolesti* objavljena je 1934. godine i obuhvaća dvije spolne bolesti, sifilis i kapavac, koje u to vrijeme ne vladaju više samo u gradu, već i na selu. Autor napominje da postoji stigma kada je riječ o spolnim bolestima, no upravo zbog šutnje i neznanja one se šire, uzrokujući pogubne posljedice za *pojedince, potomstvo i cijeli narod*. Zbog toga je 1934. godine donesen Zakon o suzbijanju spolnih bolesti koji je u cijelosti otisnut na kraju brošure. Zakon naređuje da se svatko tko boluje od spolne bolesti mora liječiti, dobrovoljno ili prisilno, te da je liječenje besplatno. Država se također obvezuje da će sve starije od 15 godina educi-

¹⁹ Pluća su jedna šupljikava mješina, napunjena zrakom. Puna su šupljina kao spužva ili pčelinje saće. Joše nešto. Naša pluća su napeta, naduvana, kao napuhnuta gumena lopta. Pa kad dišemo onda se stežu i rastežu kao harmonika., str. 11.

²⁰ Tada za sušicu još nije bilo lijeka, kao što je bio kinin za malariju ili inzulin za šećernu bolest.

²¹ Godine 1920. otvoren je ambulatorij za pacijente oboljele od tuberkuloze u Bolnici sestara milosrdnica. Vodio ga je dr. Lujo Thaller koji je bio i voditelj Odjela za tuberkulozu iste bolnice. Antituberkulozni dispanzer u Zagrebu osnovan je u srpnju 1921. i vodio ga je dr. Vladimir Čepulić (Fatović-Ferenčić i Hofgräff 2014: 25–26).

Slika 15. Ilustracija iz brošure *Spolne bolesti* Ante Vuletića, str. 8 / **Figure 15.** Illustration from the brochure *Venereal Diseases* by Ante Vuletić, p. 8

rati o spolnim bolestima na razne načine (predavanjima, filmovima, letcima, raznim publikacijama), a prostitucija je zabranjena i kažnjiva. Svaki muškarac prije nego stupi u brak mora dobiti liječnički potvrdu da ne boluje od spolnih bolesti, a žena koja zna da je bolesna i svjesno stupa u brak, može biti kažnjena. Također se kažnjava osoba koja svojom nesavjesnošću prenese bolest na drugu osobu. Ukoliko je maloljetniku u obitelji ili kod skrbnika *ugrožen moralni razvoj*, nadležna vlast za maloljetnike oduzet će skrbništvo i premjestiti dijete u drugu obitelj ili ustanovu. Brošura na razumljiv način opisuje sve stadije sifilisa i kapavca, od zaraze pa do svih mogućih, često pogubnih, komplikacija (paraliza, propadanje očnog i slušnog živca). Sifilis ili lues je podmukla bolest s asimptomatskim fazama, a potpuno izlječenje je tada bilo moguće samo ako se s terapijom krenulo u početnim fazama bolesti. Sifilis se prenosi s roditelja na dijete, pa se čak dvije trećine djece rađalo prerano ili umiralo još u majčinoj utrobi, a oni koji su se rađali imali su teške posljedice. Autor preporučuje čudoredno ponašanje i samokontrolu, ranu ženidbu, izbjegavanje alkohola koje potiče razuzdanost i izbjegavanje izvanbračnih odnosa.²² Za ilustraciju navodi slučajeve iz života i razloge zbog kojih su se zarazili. Kako se sifilis prenosi krvlju, dovoljno je

²² Čovjek koji je naučio sebe savladavati savladaće sve zapreke u životu vrlo lako. Ljudi slabe volje nisu nikad ništa od trajne vrijednosti stvorili. (...) Zaista nema ništa ljepše i uzvišenije nego zarana saviti

imati ranicu na koži, pa da dođe do zaraze. Stoga je važno izbjegavati dijeljenje pribora za jelo i razmjenjivati poljupce (u Bosni se upravo tako najviše širio, bilo je čak sela s 80% oboljelih). Kapavac ili triper ima izraženije simptome i prenosi se gotovo isključivo spolnim putem, premda je moguća zaraza i korištenjem ručnika ili toaleta nakon zaražene osobe. Kapavac uzrokuje i neplodnost, a prilikom poroda majka ga može prenijeti na dijete, što izaziva sljepoću. Uz Zakon o suzbijanju spolnih bolesti brošura donosi popis ambulanti za pregled, savjetovanje i liječenje spolnih bolesti prema banovinama.

Bič čovječanstva prijevod je ruske poučne pučke pjesme o sifilisu, objavljene 1937. u izdanju Škole, koju je napisao Rus S. M. Frid.²³ Preveo ju je i *lokalizovao* pjesnik i prevoditelj Tomislav Prpić, ilustrirao akademski slikar i grafičar Vilim Svečnjak, a opsežan uvod o sifilisu napisao Drago Chloupek, koji odmah na početku navodi kako se ljudi jako boje zaraze od sifilisa ili kako su je zvali francuske bolesti,²⁴ više nego od svih drugih zaraznih bolesti. Zatim objašnjava sve faze bolesti, počevši od kontakta sa zaraženom osobom do pojave bezbolne ranice veličine leće na mjestu ulaska bakterije u tijelo, što je prva faza bolesti. Upozorava koliko je važno ne piti iz iste čaše i izbjegavati navike poput one da svatko ljubi malo dijete. Pohvaljuje higijenske navike u zapadnoj Europi, gdje svatko ima svoju čašu, pribor i ručnik, pa je tamo sifilis isključivo spolna bolest, dok u *zamazanim istočnim zemljama – Rusiji, Rumunjskoj, Poljskoj i kod nas... prenosi se sifilis najviše nečistoćom. Dakle zajedničkom čašom, čuturicom, ručnikom i neopranom žlicom*. Chloupek zatim objašnjava drugu fazu bolesti kada ranica zarasta, ali natiču žlijezde i nakon otprilike 2–3 mjeseca od trenutka zaraze pojave se u početku crvenkaste pjege na koži, a zatim čirevi i ranice. To sve zatim nestane pa mnogi misle da su ozdravili, no bolest se samo pritaji, da bi opet ponovo izbila u vidu čireva i ranica. To se ciklički ponavlja sve do zadnje faze kada se na unutarnjim organima počinju stvarati *kvрге poput gume koje se zatim raspadaju i gnoje*, što uzrokuje smrt. Sifilis također može zahvatiti središnji živčani sustav, zbog čega dolazi do promjena osobnosti, psihoza ili paralize. Srećom se krvnim se pretragama već tada mogla izolirati bakterija *Treponema pallidum*, uzročnik sifilisa. Kao učinkovit lijek koristio se salvarzan, osobito učinkovit u početnim fazama bolesti kada je moglo doći i do potpunoga izlječenja.

svoje gnijezdo, osnovati svoju porodicu, da čovjek dok je još u punoj svojoj snazi može postaviti svoju djecu na noge, na korist sebi i svome narodu, str. 7.

²³ O autoru pjesme *Bič čovječanstva* nisu pronađeni nikakvi podatci.

²⁴ Francuska bolest jer su je vjerojatno proširili španjolski vojnici iz redova francuske vojske kralja Karla VIII. (»sifilis«, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013–2025. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/sifilis> /pristupljeno 15. 10. 2025./)

Nakon Chloupekova uvoda slijedi pjesma *Bič čovječanstva* koja započinje opisima ratnoga stanja i majkom Marom čiji je sin na ratištu, a ona ne zna je li živ ili mrtav. No dok majka brine, sin Stipa živi s izvjesnom Ružom, koja se zbog teške životne situacije jedno vrijeme bavila prostitucijom i tako zarazila sifilisom. Stipa prolazi kroz sve faze zaraze i nakon što se vrati kući majka primijeti znakove bolesti. No Stipu to ne brine, već saziva društvo i svi piju iz iste čaše. Nakon nekoga vremena oženi se mladom Franjkom i tako malo-pomalo uspijeva zaraziti cijelo selo. Srećom, u selo dolazi liječnik koji im daje terapiju te održi predavanje o načinima zaraze. Većina seljana ozdravi, poput Stipe i njegove obitelji, a nekolicina ipak podlegne bolesti. Pjesma je pisana rimom, što pridonosi izražajnosti, slikovitosti i melodioznosti.

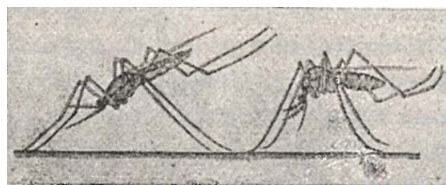
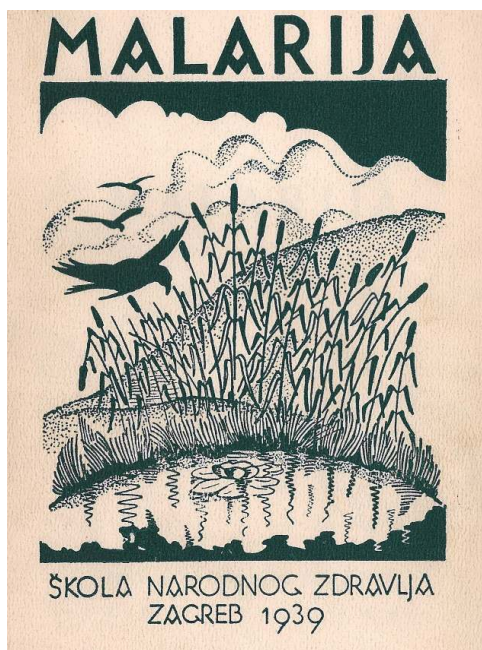
Slika 16. Naslovnica knjižice *Bič čovječanstva*, autor Vilim Svečnjak / **Figure 16.** Cover of the booklet *The Scourge of Humanity*, illustrated by Vilim Svečnjak

*Stipa trijezan, bodar, snažan
na poljskom je radu važan.*

*Postao je dobar gazda
samo mu na nosu brazda...* (str. 27)

Malarija

Drago Chloupek napisao je brošuru od 32 stranice pod nazivom *Malarija* koja je objavljena 1939. U uvodu Chloupek navodi kako najviše ljudi u svijetu boluje od ma-

*Lijevo sjedi anofel; drži
tijelo u vis. Desno sjedi
običan komarac, tijelo
drži vodoravno.*

Slika 17. i 18. Naslovnica knjižice *Malaria* i ilustracija, str. 11 / **Figures 17 and 18.** Cover of the booklet *Malaria* and illustration, p. 11

larije te kako je *najveće carstvo upravo carstvo malarije*.²⁵ Zatim navodi načine i uzroke zaraze, tijek bolesti i posljedice, ali ne kao liječnik koji iznosi medicinske činjenice, već kao narator koji pripovijeda napetu i zanimljivu priču. Pripovijeda o dugoj prisutnosti malarije i nepoznavanju njezina uzročnika, sve dok vojni liječnik Laveran u Alžiru nije pod mikroskop stavio komadić mozga čovjeka umrlog od malarije prepunog crnih točkica. Nakon niza istraživanja 1880. godine Laveran objavljuje da je pronašao uzročnika malarije kojega je nazvao plazmodij, no i dalje nije znao kako se čovjek njime zarazi. Sada u priču ulazi liječnik Ronaldo Ross sa svojim otkrićima što se točno događa u tijelu malaričnoga komarca, za kojega je u međuvremenu otkrio da prenosi zarazu na čovjeka. Chloupek pripovijeda u duhu napetoga kriminalističkog romana te završava raspletom prema kojem je 1899. napokon otkrivena cijela tajna oboljenja od malarije. Tada započinje pravi rat protiv malaričnih komaraca. Chloupek zatim piše o vrstama malarije, komarcima anofelima u kojima se razmnožava plazmodij te zemljištima s toplim podnebljem pogodnim za razvoj plazmodija

²⁵ *Malaria je osnovala najveći državu na svijetu. Imade najviše podanika. Imade i najjaču vlast. (...) Jer mnoga su se prijestolja srušila. I mnogi su narodi propali i nestali. Ali malarija vlada i caruje protiv volje naroda - i ona je danas gotovo ista kao i prije stotinu godina: uvijek silna, jaka i gotovo nepobjediva!*, str. 3.

poput plitke vode, vode stajačice i bunara s kišnicom. Seljaci su najviše na udaru zbog radova na polju, čestoga stanovanja u blizini stoke i naporna fizičkog rada. Nekada se malarija liječila puštanjem krvi, što bi samo pogoršalo stanje bolesnika, a zatim i mnogim nedjelotvornim lijekovima, sve do otkrivanja kinina, tj. njegove kore koja je učinkovito suzbijala malariju. No kinin je proizvodila samo tvrtka u Amsterdamu koja je bila vlasnica svih nasada u svijetu i tako lijeku proizvoljno određivala cijenu. Za uništavanje malarije u nekom kraju Chloupek preporuča urediti zemljište tako da se isuši sva voda s njega te se čuvati od komaraca, postavljati mrežice na prozorima i preventivno uzimati kinin prema potrebi.²⁶ U tadašnjoj državi vladala je malarija osobito u Makedoniji, dalmatinskom kršu i močvarama oko Metkovića, a u godinama nakon Prvog svjetskog rata znalo je po milijun ljudi bolovati od malarije.

Hrana i kuhanje

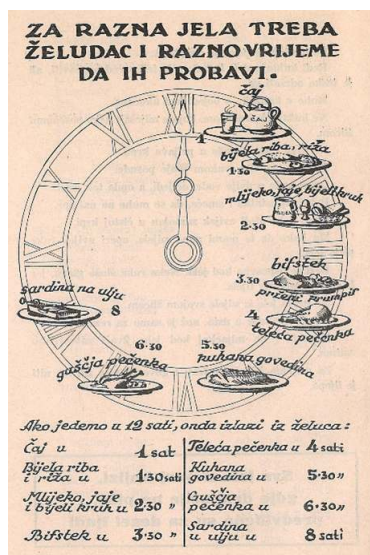
Ovoj temi pripadaju tri knjige autorica kojih je Štefaniya Ani Papailiopulos, sestra pomoćnica koja se posvetila zdravstvenom prosvjećivanju u ruralnim područjima Hrvatske, a predgovor svim trima izdanja potpisuje Drago Chloupek.

Knjiga od 90 stranica *O kuhanju* izdana je 1934. godine. Radi se o knjizi recepta, odnosno kuharici, koja je i danas aktualna, korisna i zanimljiva. U predgovoru od šest stranica Chloupek piše o probavi kao složenom procesu koji se odvija u našem organizmu, zatim o količini hrane koja nam je svakodnevno potrebna te kvaliteti hrane kakvu trebamo jesti. Daje i praktične savjete o tome kako se čuvati one hrane u kojoj se mogu naći klice zaraznih bolesti (tifus, griža, bedrenica) ili jajašca raznih glista i trakavica (potrebno je redovito prati ruke, termički obrađivati hranu, izbjegavati muhe itd.). Predgovor završava ovim riječima: *Nije zadaća ove knjižice da nauči naše domaćice kako se prave poslastice i zakuske. To su paradna jela, koja se jedu možda jednom u godini. Za zdravlje je važno kakav je kruh naš svagdanji. Tu svagdanju hranu treba proširiti i treba je poboljšati. (...) Onda će biti čvršće i stalnije zdravlje našega naroda* (str. 8). Slijedi dio Ani Papailiopulos koji započinje obraćanjem čitateljima u imperativu 2. lica jednine o potrebi čistoće kada je riječ o dobroj i zdravoj hrani: *Peri ruke kad udeš u kuhinju; Ne služi se prljavom krpom; Ne bacaj otpatke na pod* itd. Slijedi kazalo s mjerama i mjernim jedinicama (*1 kg = 1 kila; 1 jedaća žlica soli = 3 dkg* itd.), a nakon njega nižu se recepti za juhe, rezance, žličnjake, variva, razne priloge, umake, salate, jela bez mesa, mesna jela s povrćem i bez njega, divljač, pečeno i pohano meso (bečki odrezak), riba, jela s jajima, razne tjestenine, okruglice, valjuške, kruh, razne kolače (buhtle, gibanice, palačinke, savijače, krafne...). Sestra Ani također daje savjete za spremanje zimnice, pekmeza i sokova, a poseban je dio posvećen dječjoj hrani. Ovdje se nalazi i recept za izradu sapuna. Jedino što razlikuje ovu knjigu recepta od suvremenih izdanja jest to što nema ilustracija.

²⁶ Kinin je treći ortak u liječenju, str. 23.

Ishrana i kuhanje iz 1936. nadopunjeno je i prošireno izdanje knjige *O kuhanju* iz 1934. i ima 175 stranica. Opširniji predgovor na 16 stranica također potpisuje Drago Chloupek, koji tu još detaljnije objašnjava činjenice o hranjenju i probavi. Osvrće se i na problem gladi u nekim krajevima zemlje koji je potrebno riješiti na razini zajednice, no dodaje i sljedeće: *Gladuju oni koji nemaju; no evo gladuju i oni koji imaju. I to oni koji imaju loše pripremljenu hranu. Još i više. Mnogi od tih ljudi i obole. (...) Boluju baš zato jer jedu; i to, jer jedu loša jela* (str. 5). Zatim nastavlja: *Zato je i napisana ova knjižica: da upotpuni i popravi naše starinsko kuhanje....zadržano je od staroga ono što je dobro i valjano. Popravljeno je ono, gdje se pronašao bolji način. Pametna žena poslužiti će se tim poukama: jer samo pametan čovjek uči dok je živ* (str. 6). Chloupek također proširuje znanja o probavnome traktu, upućujući na hranu koja ga nepotrebno opterećuje, kao i na činjenicu da je potrebno jesti raznoliku hranu kako bi se organizam opskrbio svime što mu je potrebno – bjelančevinama, mastima, škrobom, soli, celulozom itd. Upozorava da je najbolje jesti hranu koju je čovjek sam uzgajao i upozorava na opasnost od zaražene i *patvorene tj. izmijenjene hrane* jer *u mlijeko dodaju vodu, u vrhnje brašno ili gips, a u tjesteninu žutu boju umjesto jaja*. Navodi neophodnost nužnika, pranje ruku i hrane, zaštitu od muha, pijenje čiste vode te važnost osobnog pribora za jelo. Slijedi detaljan prilog pod nazivom *O povrćarstvu* s ilustracijama povrća i uputama kada, kako i gdje se koja vrsta povrća sadi, zalijeva i okapa te o pohranjivanju povrća kako bi što duže ostalo svježije. Prilog potpisuje Josip Munzar, profesor povrćarstva u Školi za sestre pomoćnice (Gazzari i Vitez 2021: 126). Slijede recepti sestre Ani u proširenom, detaljnijem i sustavnije koncipiranom izdanju u odnosu na knjigu *O kuhanju*. Poglavlje o dječjoj hrani znatno je prošireno, a kao posebno poglavlje u ovom izdanju pojavljuje se poglavlje o ishrani bolesnika. Kako bi se olakšalo traženje recepata, s obzirom na vrste jela, različite su boje stranica s receptima (npr. variva su na zelenim stranicama, juhe i čorbe na žutim, jela od mesa na rozim itd.).

Nаша hrana i naše zdravlje knjiga je recepata iz 1939. iste autorice i može se smatrati 3. proširenim izdanjem kuharice iz 1934. Sadrži čak 223 stranice. Chloupekov predgovor identičan je onom iz knjige *Ishrana i kuhanje* (1936), a nakon priloga *O povrćarstvu* slijedi dio pod nazivom *Hranidbena vrijednost raznih jela* gdje je opisana hrana s obzirom na postotak bjelančevina, masti, škroba i vode. I u ovo su izdanje uvrštene rečenice u imperativu upućene domaćicama i svim ukućanima sa željom da se održi određena razina higijene, ali su dodane i one koje se tiču pristojna ponašanja (npr. *Ne briši čisto posude u prljavu krpu* ili *Ne srči i ne mljackaj kod jela*). Slijedi ilustracija na kojoj je prikazano vrijeme probavljanja raznih jela i zatim se ponavljaju recepti sestre Ani koncipirani na isti način kao i u *Ishrani i kuhanju*.

Slika 19. Ilustracija iz kuharice *Naša hrana i naše zdravlje*, str. 36 / Figure 19. Illustration from the cookbook *Our Food and Our Health*, p. 36

Bjesnoća i ujed zmija otrovnica

Bjesnoća. Ujed zmija otrovnica (bolesti, koje se šire ugrizom životinja) liječnika Slavka Palmovića, predstojnika Pasteurova zavoda u Zagrebu, brošura je od 32 stranice koju je izdao Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja, no nije istaknuta godina izdanja.²⁷ Na naslovnoj stranici, uz autora, naveden je kao ilustrator akademski slikar Petar Papp. U uvodnome dijelu autor spominje kako je prošlo deset godina od osnutka Pasteurova zavoda u Zagrebu koji je osnovan krajem 1918. te da je kroz njegovu čekaonicu prošlo mnogo djece i odraslih raznih staleža koje su ugrizle bijesne životinje ili one za koje se sumnjalo da su bijesne. Zbog svih *suza, straha, boli i muke* koji su viđeni u prostorima Zavoda, autor je napisao ovu knjižicu kako bi *prištedio čovjeku sve to te da ga uzdrži zdravim i veselim* (str. 3). Palmović u početku demistificira sva kriva tumačenja u narodu o pojavi bjesnoće i njezinu liječenju, poput onoga da je uzrok bjesnoće mali crvić koji se smjesti pod jezikom psa ili čovjeka pa ga se liječi podrezivanjem žile ispod jezika i puštanjem krvi. Zatim objašnjava da bjesnoću uzrokuje klica koja se nalazi u mozgu, kralježničkoj moždini i u slini zaražene životinje te da se prenosi ugrizom. Od mjesta ugriza klica putuje živčanim putevima do mozga te odmah počne *razarati u uništavati mozak kao kakav podmukli neprijatelj ili razbojnik kad se uvuče u kuću pa u njoj pobje sve ukućane i porazbija sve što je vrijedno u kući*

²⁷ S obzirom na to da je brošura publicirana deset godina od osnutka Pasteurova zavoda u Zagrebu, kako se navodi u predgovoru, najvjerojatnije se radi o 1928. godini.

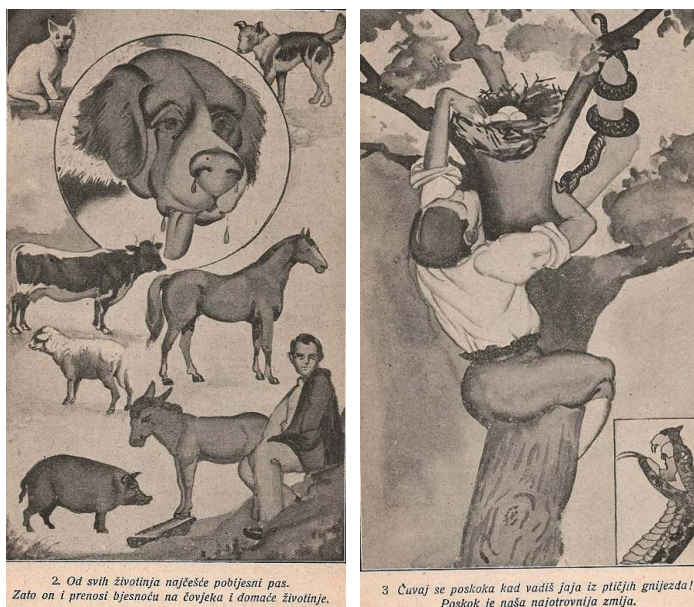
(str. 6). Autor upozorava da je bjesnoća uvijek smrtonosna za čovjeka te da do zaraze može doći i kada na tijelu postoji manja ogrebotina koja dolazi u kontakt sa slinom zaražene životinje. Kako su tada bjesnoću na čovjeka i domaće životinje prenosili gotovo isključivo psi, autor daje upute kako tretirati pse uz pridržavanje zdravstvene odredbe tzv. kontumac pasa,²⁸ kojemu je svrha bila sprečavanje širenja bjesnoće. Autor također daje upute za prvu pomoć nakon ugriza. Drugi dio knjige posvećen je ujedu zmija. Palmović upozorava na mjesta na kojima se može zateći zmije, osobito otrovnice, poput poskoka i ridovke, te kako se od njih zaštititi. Objašnjava gdje se stvara otrov zmije, koje su pojave nakon ugriza otrovnice te kako pružiti prvu pomoć. Na kraju poručuje (str. 31): *Odbacite praznovjerje, da zmija donosi nesreću onomu, koji je proganja i ubije. Tamanite zmije otrovnice, gdje god ih nadete, jer ćete tako spasiti godišnje mnogo neprocjenjivog imetka: zdravlje vaše i zdravlje vaše domaće stoke*. Knjižica obiluje prelijepim ilustracijama koje prate tekst i nalaze se na gotovo svakoj stranici. Ispod svake ilustracije nalazi se prigodan tekst otisnut manjim fontom poput: *Čuvaj se ridovke, kad bereš cvijeće, jagode ili gljive*, str. 21 ili *Vodi psa na šetnji na kratkoj uzici i stavi mu brnjicu od žice*, str. 15.

Zdravi i bolesni živci

O *zdravim i bolesnim živcima* brošura je od 28 stranica Đure Vranešića, liječnika, specijalista psihijatrije, koja nema naznačenu godinu izdanja. Brošura nema poglavlja i podnaslova već je cijeli tekst jedna cjelina. Autor započinje činjenicom da je mozak, za razliku od ostalih organa puno manje poznat i istražen, premda upravlja cjelokupnim tjelesnim i duševnim životom.²⁹ Zatim objašnjava od čega se sastoji živčani sustav i kako funkcioniraju naša osjetila, od periferije do mozga. Objašnjava detaljno građu živčanoga sustava s posebnim naglaskom na građu mozga i ledne moždine te živčane puteve kojima putuju *moždani poticaji*. Slijedi patologija živčanoga sustava, počevši s izljevom krvi u mozak, padavicom, raznim upalama te sifilisom

²⁸ Kontumac (njem. iz lat.): službeno oglašeno razdoblje kada se poduzimaju oštre mjere protiv slobodnoga kretanja pasa i ostalih domaćih životinja zbog opasnosti od širenja zaraze, osobito bjesnoće (»kontumac«, *Proleksis enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2012. Dostupno na: <https://proleksis.lzmk.hr/32288/> /pristupljeno 10.10.2025./). Borba protiv bjesnoće zasnivala se na Zakonu o suzbijanju stočnih zaraza iz 1928. Stroga primjena veterinarsko-redarstvenih mjera smatrala se najuspješnijim sredstvom za suzbijanje bjesnoće. Te su se mjere uglavnom sastojale u evidentiranju pasa i smaknuću pasa bez gospodara. U svrhu točne evidencije uveden je porez na pse. Evidentirani psi nosili su značku, a bijesni psi i oni koji su došli s njima u dodir, morali su se ubiti. Psa koji bi ugrizao čovjeka moralo se na siguran način zatvoriti i promatrati. U gradovima i zaraženim krajevima određivao se zatvor pasa, tzv. kontumac. (»bjesnoća«, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 2, Zagreb, Naklada konzorcija Hrvatske enciklopedije, 1941)

²⁹ *Onako kako je električna telefonska ili telegrafska centrala žicama povezana sa svim svojim žaruljama, telefonima i telegrafskim aparatima – tako je i mozak, tako su njegove stanice vezane sa svim tjelesnim organima, sa svakim milimetrom kože, mišića, kostiju, pluća, srca, crijeva, itd.*, str. 4.

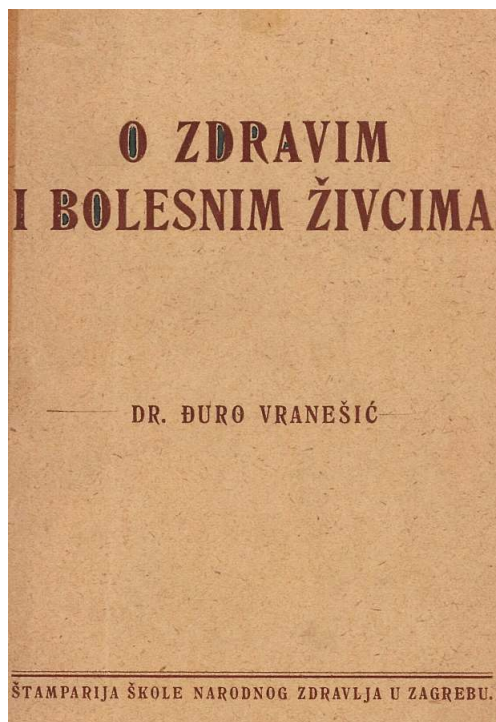
Slike 20. i 21. Ilustracije iz knjižice *Bjesnoća*. *Ujed zmijsa otrovnica*, str. 6 i str. 23, autor Petar Papp / **Figures 20 and 21.** Illustrations from the booklet *Rabies. Bites of Venomous Snakes*, pp. 6 and 23, by Petar Papp

koji može djelovati na živčani sustav i rezultirati paralizom.³⁰ Autor zatim spominje i objašnjava ostale organske bolesti poput encefalitisa ili *moždane gripe*, dječje paralize (*dječju kljenut*), multiple skleroze, tumora, neuralgija i migrena te objašnjava što je neurokirurgija. Slijedi opis neuroza i histerija (*neurastenija*) te općenito živčanih slabosti i ostalih duševnih oboljenja (*manija* i *melankolija*). Vranešić smatra da *sušenje moždanih stanica* kao normalnog procesa starenja kod ljudi uzrokuje staračku slabost koja starce čini sebičnima i često nepodnošljivima. Spominje i mladenačko ludilo koje se javlja u pubertetu te napominje da osobe s tom dijagnozom čine gotovo polovicu svih bolesnika po ludnicama. Vranešić ističe kako su ljudi s duševnim bolestima prije bili smješteni u neljudske uvjete u kojima su umirali zavezani, napušteni i bez dodira s ljudima. No situacija je sada puno drugačija jer se oni tretiraju poput svih ostalih bolesnika i smještaju se u posebne zavode ili umobolnice. Vranešić smatra da većina ljudi još uvijek ima predrasude prema umobolnicama i duševnim bolesnicima, u što ih on ovim putem razuvjerava.³¹ Na kraju daje preporuke za *higijenu*

³⁰ U to vrijeme se paraliza uzrokovana sifilisom liječila tako da se bolesnik cijepio klicama malarije jer se smatralo da tijekom malarične ognjice pogibaju klice sifilisa. Liječenje paralize malarijom smatralo se jednim od najvećih uspjeha tadašnje medicine, str. 15.

³¹ Ponovo ističemo, da su duševna poremećanja bolesti poput svake druge bolesti, da ne počivaju na promjenama u mozgu i žičevlju, da je ludak naš bolesni i nesretni brat, a ne krivac, kažnjenik i

duha i živaca: čuvati se štetnih djelovanja alkohola, nikotina, morfija i sl. te imati ravnotežu duševnih i tjelesnih sposobnosti. Knjižica je informativna i edukativna te sveobuhvatna, ali nedostaju joj ilustracije kojima bi se tematika još više približila prosječnom čovjeku.

Slika 22. Naslovnica knjižice *O zdravim i bolesnim živcima* / **Figure 22.** Cover of the booklet *On Healthy and Diseased Nerves*

izopćenik, kako se to, na žalost, držalo kroz duga stoljeća, str. 27.

5. Zaključak

*Problem narodnog zdravlja ne može se
rješavati naredbama odozgo
nego poučavanjem i ljubavi.
(Andrija Štampar).³²*

Prema bibliografskim podacima popularnih izdanja Škole objavljenih u razdoblju od 1927. do 1941. vidljivo je da je većina publikacija, njih 17, objavljeno između 1930. i 1939. godine. Kod deset publikacija autori ili urednici bili su liječnici, a upravo su liječnici napisali većinu stručnih i ostalih priloga u *Narodnim čitankama o zdravlju* i *Narodnoj čitanci o alkoholu*. Među liječnicima autorima osobito se ističe Drago Chloupek, voditelj Odjeljenja za poučavanje naroda, koji je bio autor triju publikacija i urednik jedne te pisac četiriju predgovora. Svoj doprinos također je dala sestra pomoćnica Štefanija Ani Papailiopulos kao autorica triju kuharica. Angažirani su bili renomirani književnici toga vremena, poput Dinka Šimunovića, Antuna Gustava Matoša, Silvija Strahimira Kranjčevića i Ivane Brlić-Mažuranić, koji su svojim pripovijetkama i stihovima sadržajno obogatili *Narodne čitanke o zdravlju*, *Narodnu čitanku o alkoholu* te *Dječju čitanku o zdravlju*. Samo tri publikacije nisu ilustrirane, a imena ilustratora navedena su u samo pet publikacija. Riječ je o akademskim slikarima Vladimiru Kirinu, Otonu Postružniku, Franji S. Stiplovšku i Petru Pappu. Navedeno potvrđuje već poznatu činjenicu da je zdravstveno prosvjeđivanje u našim krajevima poprimilo značajke socijalno-medicinskog pokreta, okupljajući mnoge profesije.

Kada je riječ o temama zastupljenim u popularnim publikacijama Škole, očekivano se najviše obrađuju teme zdravlja i higijene, dok su bolesti, poput tuberkuloze, spolnih bolesti i malarije manje zastupljene. Obradene su čak i bolesti živaca te specifični zdravstveni rizici poput bjesnoće i ugriza zmija otrovnica. Također se stavlja naglasak na prehranu objavljivanjem triju kuharica.

Premda su zdravstveno-prosvjetne aktivnosti bile poticane i vođene kroz institucionalne okvire, njihov je učinak u najvećoj mjeri ovisio o načinu na koji su se ta znanja prenosila. To je uočljivo i kod popularnih publikacija u izdanju Škole. Uz strpljiva i argumentirana objašnjenja autori nerijetko koriste i izravni, ponekad oštar ton, koji se iz današnje perspektive može činiti pretjeranim, ali je u tadašnjem kontekstu imao svoju funkciju i učinak. Učestalo ponavljanje određenih medicinskih činjenica upućuje na to da nove spoznaje nisu bile lako prihvaćene te da su često nailazile na otpor i nepovjerenje, osobito među starijim stanovništvom. Neki su au-

³² Ova se Štamparova izjava nalazila na početnim stranicama oba izdanja *Narodne čitanke o zdravlju*, *Knjiga I. Zdravlje i bolesti*.

tori, poput Chloupeka i Jovanovića Batuta, koristili pripovjedne forme, često donoseći likove iz svakodnevice s kojima se čitatelj mogao lako poistovjetiti. Pripovijetke su također često uključivale religijske motive i elemente narodnih vjerovanja, čime se sadržaj nastojao učiniti što pristupačnijim kako bi se smanjio otpor prema novim higijenskim i medicinskim preporukama. Važnu su ulogu u komunikaciji s čitateljem također imale ilustracije koje su pridonosile boljem razumijevanju sadržaja, osobito među manje pismenim slojevima stanovništva.

Ova izdanja odraz su društvenih i zdravstvenih okolnosti vremena u kojem su nastala te svjedoče o sustavnom i promišljenom pristupu zdravstvenom prosvjećivanju. Iz njih se iščitava razina zdravstvenog i higijenskog neznanja tadašnjeg stanovništva, ali i snažna predanost stručnjaka koji su svoje znanje i entuzijizam usmjerili na unapređenje zdravlja naroda.

LITERATURA

- »Bjesnoća«. 1941. *Hrvatska enciklopedija*, sv. 2. Zagreb: Naklada konzorcija Hrvatske enciklopedije.
- Božikov, Jadranka. 2017. »Škola narodnog zdravlja Andrija Štampar«. U: Marko Pečina, Marijan Klarica. *Medicinski fakultet, Sveučilište u Zagrebu: 1917.-2017.*, 71–103. Zagreb: Medicinski fakultet.
- Brlić-Mažuranić, Ivana. 2019. *Dječja čitanka o zdravlju*. Zagreb: Laurana.
- Chloupek, Drago. 1938a. *Kuća...naselje...i zdravlje*. Zagreb: Škola narodnog zdravlja.
- Chloupek, Drago. 1938b. *Sušica*. Zagreb: Škola narodnog zdravlja.
- Chloupek, Drago. 1939. *Malaria*. Zagreb: Škola narodnog zdravlja.
- Čuljak, Martina. 2017. »Narodni napredak – časopis Škole narodnog zdravlja«. *mef.hr*, 36 (1): 16–19.
- Dugac, Željko. 2010. *Kako biti čist i zdrav: zdravstveno prosvjećivanje u međuratnoj Hrvatskoj*. Zagreb: Srednja Europa.
- Dugački, Vladimir. 2002. »Čitanke o zdravlju – poseban oblik zdravstvenog prosvjećivanja«. *Liječnički vjesnik*, 124, suppl. 2: 17–20.
- Fatović-Ferenčić, Stella. 2016. *Liječnik i prosvjetitelj: Ivan Krstitelj Lalangue (1743. – 1799.)*. U: Čoralić, Lovorka i sur. (ur.), *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru*, 439–446. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Fatović-Ferenčić, Stella i Darija Hofgräff. 2014. *Od države do javnosti: Tuberkuloza u fondovima Hrvatskog državnog arhiva i Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Frid, S. M. i Drago Chloupek. 1937. *Bič čovječanstva*. Zagreb: Škola narodnog zdravlja.
- Gazzari, Marija i Aleksandra Vitez. ur. 2021. *Škola za medicinske sestre Mlinarska: u kontekstu jednog stoljeća*. Zagreb: Škola za medicinske sestre Mlinarska.
- Grmek, Mirko Dražen i Vladimir Dugački. 1984. *Hrvatska medicinska bibliografija. Dio I: knjige: sv. III: 1919-1940*. Zagreb: JAZU.
- Haslinger, Ivan. 1924. *Seljačka čitanka o zdravlju*. Zagreb: Ministarstvo narodnog zdravlja inspektorat u Zagrebu.
- Higijensko prosvjećivanje naroda: rukovod predavačima*, Zagreb, Škola narodnog zdravlja, 1930.

- Husinec, Franjo. 2001. *Dr. Fran Gundrum Oriovčanin: gradski fizik u Križevcima*. Križevci: Matica Hrvatska Križevci.
- Jakšić, Želimir, Luka Kovačić i sur. 2000. *Socijalna medicina*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Janović, Špiro. 1934. *O sušici*. Zagreb: Škola narodnog zdravlja.
- »Kontumac«, *Proleksis enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Dostupno na: <https://proleksis.lzmk.hr/32288/> (pristupljeno 10. X. 2025)
- »Nagrade za higijensko štivo za narod«. *Liječnički vjesnik*, 1928, 50: 217.
- Narodna čitanka o zdravlju: I. knjiga Zdravlje i bolest. Zagreb: Škola narodnog zdravlja, 1930.
- Narodna čitanka o zdravlju: I. knjiga Zdravlje i bolest. Zagreb: Škola narodnog zdravlja, 1933.
- Narodna čitanka o zdravlju: II. knjiga Majka i dijete. Zagreb: Škola narodnog zdravlja, 1934.
- Narodna čitanka o zdravlju: II. knjiga Majka i dijete. Zagreb: Škola narodnog zdravlja, 1941.
- Palmović, Slavko. [s.a.]. *Bjesnoća. Ujed zmija otrovnica (bolesti, koje se šire ugrizom životinja)*. Zagreb: Škola narodnog zdravlja.
- Papailiopulos, Štefanija. 1934. *O kuhanju*. Zagreb: Škola narodnog zdravlja.
- Papailiopulos, Štefanija. 1936. *Ishrana i kuhanje*. Zagreb: Škola narodnog zdravlja.
- Papailiopulos, Štefanija. 1939. *Naša hrana i naše zdravlje*. Zagreb: Škola narodnog zdravlja.
- Popović, Duško. 2020. »Dječja čitanka o zdravlju«, *Medix*, 26 (141): 232.
- »Sifilis«, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013–2025. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/sifilis> (pristupljeno 15. X. 2025)
- Trahtman, Jakov Naumović. 1937. *O zubima*. Zagreb: Škola narodnog zdravlja.
- Vranešić, Đuro. [s.a.]. *O zdravim i bolesnim živcima*. Zagreb: Škola narodnog zdravlja,
- Vuletić, Ante. 1934. *Spolne bolesti*. Zagreb: Škola narodnog zdravlja.
- Zebec, Mirna, Silvije Vuletić i Antun Budak (ur.). 1997. *70 godina rada na promicanju zdravlja hrvatskog puka*. Zagreb: Gandalf.

POPULAR HEALTH EDUCATION PUBLICATIONS ISSUED BY THE ANDRIJA ŠTAMPAR SCHOOL OF PUBLIC HEALTH, 1927–1941

Martina Čuljak

Andrija Štampar Library

Andrija Štampar School of Public Health

University of Zagreb, School of Medicine

mculjak@snz.hr

ABSTRACT: This paper provides an overview of popular health education publications issued by the School of Public Health from 1927 to 1941. Its aim is to analyse books and brochures intended for a broad audience, examining their bibliographic features, thematic structure, and methods used to convey health education messages to readers. The research is based on the analysis of publications preserved in the holdings of the Andrija Štampar Library, relevant literature, and the contextualisation of the development of health education in Croatia. The paper traces the evolution of health education activities from earlier individual initiatives to a systematically organised model developed within the framework of the School of Public Health. It analyses publications dealing with hygiene, tuberculosis, venereal diseases, malaria, and other public health topics, with particular emphasis on adapting content to a broad and often less-educated readership. Special emphasis was placed on healthy nutrition, as attested by the publication of three cookbooks. In their efforts to encourage the adoption of desirable health and hygiene practices, authors employed a range of approaches, from simple presentations of contemporary scientific knowledge accompanied by patient and well-argued persuasion to stricter approaches and more admonitory modes of addressing readers. Most publications were issued in the 1930–1939 period, and their authors or editors of them were typically physicians. Almost all analysed publications, except for three, were illustrated, which made their recommendations more accessible. The paper demonstrates that the publications of the School of Public Health constituted evidence of a systematic and well-conceived approach to health education, while also serving as an important instrument in the modernisation of health culture and a valuable component of preventive medicine and public health communication in interwar Croatia.

Keywords: Andrija Štampar School of Public Health; health education; popular publications; interwar period

Članci su dostupni pod licencijom Creative Commons: Imenovanje 4.0 međunarodna (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). Sadržaj se smije umnožavati, distribuirati, priopćavati javnosti, prerađivati i koristiti u bilo koju svrhu, uz obavezno navođenje autorstva i izvora.